

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНІХ ЗДАТНОСТЕЙ

УДК: 159. 928 + 159. 954

Ткачук О.В.

У статті розглядаються деякі основні психологічні підходи у вивченні художніх здатностей творчої особистості, які дозволять розширити розуміння творчої природи людини.

Ключові слова: інтеграція, психоаналітика, інтуїція, пам'ять, уява, ідентифікація, натхнення, осяяння, інсайт.

НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ

В статье рассматриваются некоторые основные психологические подходы в изучении художественных способностей творческой личности, которые позволят расширить понимание творческой природы человека.

Ключевые слова: интеграция, психоаналитика, интуиция, память, воображение, идентификация, вдохновение, озарение, инсайт.

SOME APPROACHES TO STUDYING ARTISTIC CAPABILITIES

The article analyses some main psychological approaches to studying artistic capabilities of a creative personality, which enables to broaden understanding of the creative nature of a human being.

Keywords: integration, psychoanalysis, intuition, memory, imagination, identification, inspiration, illumination, insight.

Сьогодні сучасна психологія прийшла до такої границі, коли вже стають передбачуваними особливості багатьох психологічних процесів, які формують творчу особистість. Саме тому, на наш погляд, розділи робіт, що стосуються надсвідомих процесів, які мають місце у психології художньої творчості (феномени інтуїції, осяяння, натхнення і т.д.), є неузгодженими з логічною цілісною психологічною системою.

Вважаємо, що однією із причин цього є об'єктивний розвиток психології, що вивчала спочатку свідомість, а потім підсвідомість. Тривалий час надсвідомі явища, які лежать в основі художньої творчості, ігнорувалися, не було понять і принципів, які хоч якось могли б описати ці явища. У результаті психологія вивчала психіку, в якій була свідомість і підсвідомість, але не було того, що робить психіку живою й людською, здатною до творчості. Саме тому, деякі сучасні психологи дійшли висновку про існування психіки, подібної «живому біокомп'ютеру». У цьому зв'язку припускається, що сучасна психологія може вважатися науковою в тій тільки частині, що ґрунтується на психофізіології.

Однак, незважаючи на досягнуті успіхи, фізіологічна психологія далека від живої людської психіки, в якій відбуваються процеси художньої творчості. У психологію повинні впроваджуватися принципи, які б сприяли розвитку живої людської психології, здатної творити психічну реальність. Єдиною га-

дузю у психології, здатною розв'язати цю проблему, є психологія художньої творчості й мистецтва.

Описувати психічні процеси художника, після того, як здобуток створений, психологія навчилася, хоча це теж не просте завдання. Саме такі завдання вирішує сучасна психологія художньої творчості, звертається до дослідження об'єктивних даних. Наприклад, висловлення й судження самих художників про свою творчість, підготовчі матеріали й підходи до здобутків – ескізи, етюди, чернетки, плани, виправлення, свідчення спостерігачів і очевидців. Ці дані важливі, але не достатні. Основним джерелом психології художньої творчості є сам художній твір, у якому утримується можливість збагнення шляхів втілення задуму, зворотного руху від творчого результату до процесу його задуму та створення. Психологія художньої творчості виражається в тім, що рішення дослідницької проблеми у творі мистецтва ніколи не бувають вичерпними. У художньому змісті завжди залишаються грані, що вимагають нового осмислення.

Образотворчий процес, що є центральним стержнем і механізмом, засад особистості художника і його творів мистецтва необхідно аналізувати, на наш погляд, спеціальними засобами дослідження. Проблема художньої здатності й розвитку творчої активності особистості художника, з використанням значеннєвого простору інтегративного підходу, як теоретико-методологічної парадигми, можливо більш чітко окреслить розглянуте питання.

Інтегративний підхід з наукових позицій був предметом дослідження вчених країн СНД, так і закордонних: Р. Ассаджіолі, Л. Балобанова, С. Гроф, І. Єрмолін, І. Калінаускас, В. Козлов, А. Маслоу, А. Менегетті, О. Орлов, К. Роджерс, В. Франкл, М. Хайдеггер, К. Юнг, В. Ямницький, К. Ясперс і інші.

Науковою парадигмою, в розумінні особливостей цього підходу, є поняття інтеграції, яке було запропоновано Д. Ленардом з метою пояснення мети й змісту процесів руху до цілісності свідомості людини, де поняття «інтеграції» означає приєднання частини до цілого. Думку про те, що провідним для розвитку особистості є принцип інтеграції, поділяли також Б. Ананьєв і С. Рубінштейн. Так, Б. Ананьєв відзначав, що «розвиток дійсно є зростаючою за масштабами й рівнями інтеграцією – утворення більших «блоків», систем і структур, синтез яких виступає як найзагальніша структура особистості» [1].

Як відзначає В. Ямницький, інтегрованість, за Д. Ленардом, – це «здатність до цілісного сприйняття світу тут і тепер, у кожному мить потоку життя. Інтеграція – це усвідомлення конфліктів між фрагментами свідомості («Я» і «Не – Я») і відкрите, оцінне прийняття як рівного за значенням того, що раніше відкидалося й заперечувалося» [14, с. 122]. Надалі В. Ямницький підкреслює, що «...інтеграція на рівні особистості допускає усвідомлення конфліктних напруг між рівнями психіки й відкрите прийняття того, що раніше відкидалося. Здатність до інтеграції досвіду виступає провідним критерієм психічного здоров'я. Низька здатність особистості до інтеграції приводить до формування деструктивних з особистості й у крайніх формах – до соціальної девіації й психопатологічної симптоматики» [14, с. 124].

Припускаємо, що інтеграцію можливо розуміти у вигляді об'єднання й спільної дії трьох функцій: когнітивної, емоційної й функцій фізичного тіла,

що у підсумку приводить до вивільнення життєвої сили й появи приємного відчуття у всіх частинах тіла людини.

У теоретичному плані інтегративний підхід виступає певним узагальненням і подальшим розвитком уявлень холистичного (або цілісного, системного) підходу до аналізу феноменів особистості, її психіки, світогляду, їхніх взаємин. У контексті нашого розуміння творчих здатностей, як процесу й результату виходу особистості за межі зумовленості, її – ідентифікації – вважаємо, що в межах значеннєвого простору інтегративного підходу існують адекватні можливості для теоретичного й експериментального дослідження психологічних факторів розвитку та прояву художніх здатностей особистості.

Сучасна ситуація в методології психологічної науки характеризується протистоянням традиційного (академічного) і великої кількості шкіл, напрямів, нових психологічних підходів до розуміння теорії й практики психології. У цьому відношенні В. Козлов відзначає, «що провідна проблема полягає в тому, що жоден з напрямів не приділяє увагу рефлексуванню людини, у психології відсутнє сприйняття цілісної картини психічної реальності, що була б виявлена на всіх рівнях – від біологічного до духовного». При цьому автор відзначає, «...про необхідність створення й розробки принципово нової методології, яка б урахувала прояви психічного на всіх рівнях існування людини» [5].

Методологія інтегративного підходу в галузі спрямованого психологічного впливу полягає в таких принципах організації її складових: принцип цілісності, допускає розуміння психіки як надскладної, відкритої багаторівневої системи, що володіє здатністю до самоорганізації, здатної підтримувати себе в стані динамічної рівноваги й продукувати нові структури й форми організації.

Наступний, генетичний принцип, виражається у твердженні, що психіка людини має велику кількість потенційних напрямів власного розвитку, де найбільш близькою до парадигми інтегративного напрямку - є теорія дисипативних структур І. Пригожина. Неврівноважені (дисипативні) структури володіють такими властивостями: вибіркова нестійкість, ймовірнісний підбір станів, «режим загострення» у процесі еволюції, автономність, незалежність власної еволюції системи від початкових умов її виникнення.

За В. Ямницьким «напрями подальшого розвитку системи визначаються в критичних точках – точках біфуркації, де система робить вибір щодо подальшого шляху власного розвитку. Можна сказати, що в точці біфуркації система перебуває в стані тимчасової нестабільності і є надзвичайно чутливою навіть до найменших зовнішніх впливів. Такий стан системи відповідає початковим етапам кризи, коли на тлі підвищення нестабільності відбувається мобілізація психічних і фізичних ресурсів, активний пошук нових шляхів розвитку. Якщо шлях розвитку знайдений і прийнятий, активність спрямовується на підтримку системи в новому режимі функціонування» [14, с. 125].

Отже, заради збереження еволюційних процесів у системі, що перебуває в точці біфуркації, їй необхідна короткочасна, якісно організована структурована підтримка. У випадку її відсутності, де людина не володіє звичками саморефлексії й саморегуляції, вибір подальшого шляху розвитку стає залежним від випадкових факторів і може не відповідати сутнісним потребам особистості й соціального оточення. У цьому випадку виникає конфліктна напруга між рівнями психіки, і як наслідок - компенсаторні феномени - соц-

іальні девіації. Така ситуація відповідає картині особистісної кризи, коли стани відносної стабільності чергуються зі станами загострення. Кожне загострення містить у собі потенціал відновлення й можливість нового еволюційного шляху, проте, система знову й знову робить той самий вибір.

У сучасній психології з'явилися напрями, що розглядають психіку людини як багаторівневу систему, яка володіє здатністю до саморегуляції, і є відкритою для взаємодії з іншими системами, здатними продукувати нові структури й способи організації. Засновником таких підходів можна впевнено назвати З. Фрейда, яким було запропоновано розуміння психіки як системи, що складається з динамічних взаємозалежних між собою й доволішнім світом елементів [11].

Визнання важливості загальнолюдського досвіду й духовних «нумінозних» переживань було проголошено К. Юнгом. Істотним внеском в інтегративне розуміння психіки стало виділення К. Юнгом структурних принципів організації свідомості: комплексів і архетипів, та винесення психіки людини за межі індивідуальних обмежень, надання загальноісторичного змісту. [13].

У цьому відношенні вважаємо за необхідне відзначити розробку методологічних принципів системного й цілісного підходів у радянській і вітчизняній психології. Термін «цілісність», на думку вчених психологів останніх десятиліть, де серед численних визначень, одним з найбільш вдалих вважається трактування, запропоноване І. Блаубергом, у якому цілісність характеризується новими якостями й властивостями, що виникають у результаті взаємодії окремих частин у певній системі зв'язків і їм не властивим [2].

В. Семиченко вважає, «що сутнісними характеристиками цілісності є: упорядкованість внутрішньої структури, відповідність функціонування структурних компонентів, наявність ієрархії, підпорядкування елементів і ознак, стійкість функціональних і впорядкованих зв'язків, стабільність і спадковість функціонування, відносно безперервне й автономне існування, перевага інтегративних процесів над дестабілізаційними, організованість – здатність зберегти єдність у стані невизначеності» [9].

Що ж стосується творів образотворчого мистецтва, можна відзначити аналогію з вище запропонованими сутнісними характеристиками цілісності особистості, де у творчому здобутку виступають: упорядкованість зовнішньої структури, наявність ієрархії в підпорядкуванні другорядного – головному, узгодження зв'язків між формою й кольором, кольором і фактурою, фактурою й структурою даного художнього матеріалу й т.ін.

Для методології психології характерна сучасна тенденція – обіг у пошуках відповідей на власні питання до інших областей наукового знання, з однієї сторони; з іншої – до духовної спадщини людства, що може служити проявом інтегративних тенденцій усередині самої психології. За словами С. Смірнова, «...людина, як предмет пізнання, не може досліджуватися поза вивченням багатовікового історичного релігійного досвіду людства, що накопичений, описаний і відображений у численних духовних джерелах» [10].

Вважаємо, що в контексті дослідження означений підхід та визнання принципів цілісності й інтеграції є провідними у процесі розвитку творчої особистості, а саме: її взаємодії зі світом образотворчого мистецтва, розвитку художньої інтуїції, мислення, уяви та уявлення, професійних творчих здатностей, вищих станів свідомості, актуалізації особистісних ресурсів художника.

Як відзначалось, з одного боку, у нас є свідомість і ми говоримо, що ми господарі самі собі. Але з іншого боку, багато досліджень показують, що в нас є інший шар психіки, названий підсвідомістю, що, не запитуючи, керує й веде нас. Іншими словами, відбуваються такі процеси, якими ми не можемо регулювати, у які не можемо втручатися. Такі явища, як сновидіння, бачення різного роду, підсвідомі психологічні акти, свідчать про існування в нас цього особливого, первинного шару психіки.

Стрижнем всієї системи З. Фрейда, є його погляди на розвиток і структуру особистості, де він вважав, що психіка складається із трьох шарів — свідомого, підсвідомого й несвідомого, в яких і розташовуються основні структури особистості. Розглядаючи питання про те, наскільки особистість є господарем себе самої, і що, властиво, рухає особистістю, З. Фрейд показав, що в основі мотивації причин психічної активності лежить якийсь внутрішній конфлікт, який відбувається між свідомістю й підсвідомістю. Згідно З. Фрейду, в галузі підсвідомості панують агресивні й сексуальні інстинкти, які намагаються нав'язати свідомості свою активність і опанувати свідомість. Водночас механізм сублімації, за З. Фрейдом, допомагає спрямувати енергію, що пов'язана із сексуальними або агресивними прагненнями, в інше русло, реалізувати її, зокрема, в художній діяльності, бо культуру він уважав продуктом сублімації й із цього погляду розглядав твори мистецтва, наукові відкриття. Найбільш успішною, за З. Фрейдом - ця діяльність є тому, що в ній відбувається повна реалізація накопиченої енергії, катарсис або очищення людини від неї [7, с. 262].

Таким чином, за З. Фрейдом, художник творить завдяки конфлікту душі. Іншими словами, внутрішні психологічні конфлікти дозволяють художникові бути художником.

В образотворчому мистецтві певний ряд художників використовує у своїх творах ці закони, які впливають на нашу підсвідомість. Людина сприймає їх як рідне нашій свідомості тому, що вони створені митцями за законами нашої свідомості й підсвідомості, створюючи свої творчі добутки на основі сновидень і фантазій, асоціацій, афектів, психозів і т.п.

Для повноцінної творчості художника завжди повинне бути подолання, де творцеві необхідно переборювати свої внутрішні й зовнішні бар'єри. Є в нас щось, сховане від нас, якась схована енергія, напруга, конфлікт, що був у нашому дитинстві. Головний конфлікт, за З. Фрейдом — це «Едипів комплекс», негативні почуття, які виникають у дитини у зв'язку з тим, що йому не дають задовольнити свої потреби. Очевидно, що перші почуття негатива виникають у дитинстві. Це відбувається завдяки бар'єру й обмеженню на одержання задоволення від матері. Хто ж може перешкодити дитині в одержанні задоволення, що опосередковується через матір? Згідно З. Фрейду, батько виступає в ролі цього бар'єра й обмежника. І дійсно, другою близькою людиною для дитини є батько. Батько — конкурент, якого любить мати й обмежує одержання задоволень дитини від матері. Таким чином, у дитини виникають перші два почуття в житті: це почуття задоволення й радості від матері й почуття невдоволення від іншого об'єкта, що заважає одержати це задоволення. Звідси ненависть і конкуренція стосовно всього іншого, що не є матір'ю. Надалі особистість поступово ускладнюється. Але ці первинні явища глибокого дитин-

ства стають фундаментом на все життя. І який би гігантський «будинок психіки» потім не будувався, все це буде триматися на фундаменті споконвічних принципів і комплексів, закладених у глибокому дитинстві на підсвідомому рівні.

Глибоке дитинство – перший шар психіки, на який накладаються всі інші шари, але саме перший шар задає колір всім іншим шарам психіки. Психіка, образно говорячи, нагадує нашарування прозорих стекел, але лише перше скло (глибоке дитинство), що лежить у основі, пофарбовано, і саме воно задає колір всім іншим склам. Останній шар – це те, що ми є зараз. Ми бачимо світ крізь це скло й бачимо його по-різному. Ми дивимося на світ скрізь призму своїх минулих відчуттів і конфліктів. За З. Фрейдом, це трансферна реакція. Це явище переносу часто ніякого відношення не має до об'єкта сприйняття. В основі психоаналізу лежить аналіз перенесення, аналіз трансферної реакції. Саме вона часом заважає нам дивитися на світ об'єктивно й вирватися з «полону» нашого минулого.

На думку Л. Виготського, «...виходить, що кожна людина прикута до власного Едипового комплексу й що в складних і високих формах нашої дійсності ми змушені тільки знову й знову переживати свою інфантильність і, таким чином, вся найвища творчість виявляється фіксованою на далекому минулому» [4, с. 109]. Важко не погодитися з думкою Л. Виготського, який пише: «Коли З. Фрейд стверджує, що в Л. да Вінчі «ключ до всієї різноманітної діяльності духу й невдачливості ховається в дитячій фантазії про шуліку і що ця фантазія, у свою чергу, розкриває, в перекладі на еротичну мову, символіку статтевого акту, – проти такого спрощеного тлумачення повстає всякий дослідник, що бачить, як мало у творчості Л. да Вінчі ця історія із шулікою здатна розкрити» [4, с. 109].

Творчість для деяких митців завжди являє сновидіння, де механізми творчості, в тій їхній частині, яка пов'язана з інтуїцією, очевидно, аналогічні з механізмами утворення сновидінь, мріянь, фантазій. Між ними є загальне, їх структури в чомусь збігаються. По суті, наші сновидіння – це наша нічна творчість, але без участі нашої свідомості. Для більшості геніальних художників творчість це єдність сновидіння й реальності, свідомості й підсвідомості.

Джерела творчості й мистецтва, відповідно до психоаналітичного підходу, полягають у принципі задоволення. Психоаналітична естетика - це якоюсь мірою естетика задоволення, викликаного зняттям напруги, опором свідомості виходу енергії лібідю, це естетика лікування й самолікування душі від неусвідомлюваних причин страждань. З іншого боку, художник творить, розраховуючи на рятування від страждань, знімаючи свій якийсь невроз. Мистецтво радує тому, що лікує, полегшує страждання, підказує як позбутися від них. Крім того, відповідно до психоаналізу, необхідно враховувати й роль комплексів у творчості.

Психоаналітичний підхід при сприйнятті мистецтва базується на процесах катарсису, осяяння, зняття конфлікту між свідомістю й підсвідомістю. Як доречно відмічає В. Кузін – «...якщо об'єкт зображення залишив художника байдужим, не зацікавив його, процес зображення буде пасивний» [6, с. 210]. Тому, на нашу думку, якщо художник створює портрет, у якому відбитий емоційний стан не тільки того, хто позує, але й стан, що викликає модель

у самого художника, то, мабуть, у цьому випадку портрет можна назвати твором мистецтва. Таким чином, натура (об'єкт зображення) є невичерпним джерелом творчого натхнення, емоційного переживання, катарсису як творця так і суб'єкта сприйняття.

Відзначалось, що в основі художньої творчості лежить художня інтуїція, інсайт, як форма пізнання світу, що протистоїть інтелекту, викликаному до життя утилітарними потребами.

Як уважає О. Степанов — «...єдиної думки у тлумаченні сутності у сучасній психології інтуїції не існує: одні вчені під інтуїцією розуміють знання, одержані без усвідомлення способів їх засвоєння; інші — розглядають її як мисленевий процес, пов'язаний з розв'язанням задач лише на основі неповних орієнтирів пошуку; треті - вбачають в інтуїції прийом безпосереднього відображення дійсності, за яким результат одержується у процесі здогадування; четверті — тлумачать інтуїцію як механізм творчої діяльності. Представники інтуїстичного напрямку розглядали інтуїцію як першопричину творчого акту, що міститься в глибинах несвідомого. Наукова психологія вбачає в інтуїції внутрішньо зумовлений природою творчості вихід за межі сформованих стереотипів діяльності і поведінки чи логічних канонів пошуку розв'язування задачі. Інтуїтивний акт концентрує зусилля людини на певній проблемі, мобілізує її можливості, що зумовлює швидке, ніби випадкове, а насправді закономірне знаходження способу розв'язання проблеми. У цьому акті інформативні ознаки різних модальностей одночасно поєднуються у певні комплексні орієнтири, що спрямовують пошук у потрібному напрямі і зумовлюють бажаний результат. Вагома роль у розвитку інтуїції належить власному досвіду людини» [8, с.161].

Інтуїція — розглядається як розумовий процес, що складається в знаходженні рішення завдання на основі орієнтирів пошуку, не зв'язаних логічно або недостатніх для одержання логічного висновку. Для інтуїції характерна швидкість (іноді моментальність) формулювання гіпотез і ухвалення рішення, а також недостатня усвідомленість його логічних підстав.

Сучасні дослідники вважають, що «...інтуїція проявляється в умовах суб'єктивно або об'єктивно неповної інформації й органічно входить у властивому мисленню людини здатність екстраполяції (поповнення наявної й передбачення ще невідомої інформації). Тому така велика роль інтуїції в образотворчій діяльності, де людина відкриває нові знання й можливості перетворення дійсності. В основі інтуїції лежать особливі форми переробки інформації людиною, які можуть бути як образними, так і вербальними й здійснюватися довільно або мимоволі залежно від характеру діяльності...» [3, с.189].

Вважається, що механізми інтуїції — складаються в симультанному об'єднанні кількох інформативних ознак різних модальностей у комплексні орієнтири, що спрямовують пошук рішення.

Індивідуальна структура інтуїтивного акту робить його особливо чутливим до таких особистісних феноменів, як інтелектуальні установки, емоційний настрій, здатність до неупереджених рішень і т.ін. Тому припустимо, що розвиток інтуїції пов'язаний не тільки із набуттям конкретного досвіду, але й із загальним рівнем розвитку особистості. Чим яскравіше втручання інтуїції у процес творчості, тим більшим професійним досвідом володіє творець, шир-

ше й глибше його пізнання довколишнього світу. Чимало цікавих думок про роль інтуїції в розумінні сутності речей висловив французький філософ А. Бергсон. На його думку, художник належить до числа «досконалих істот», які все пізнають інтуїтивно, охоплюючи світ широко, універсально. Художник на рівні власного твору, примушує нас бачити те, чого ми звичайно не помічаємо.

Далі розглянемо термін «інсайт». Відомо, що К. Дункер і М. Вертгеймер використовували цей термін для опису того типу людського мислення, за яким рішення відбувається не в результаті сприйняття окремих частин, а шляхом уявного сприймання цілого. Особливе значення надавалося миттєвості виникнення розуміння, свідомості гіпотез у процесі пошуку рішення.

Механізми інсайту дотепер вивчені недостатньо. Інсайт — це феномен, а не пояснювальний принцип. Термін «інсайт» застосовується іноді для позначення одного з етапів творчого процесу, що у схемі Г. Уоллеса виникає за етапом підготовки, інкубації (дозрівання), і є його продуктом. Тому можливо припустити, що деякі стадії інсайту, які виникають у процесі творчості художника, є важливим фактором в ґрунтовному зв'язку реального творчого процесу з ірреальним неусвідомленим творчим мисленням.

Особистості, в акті творчості, важко вести нормальний, правильний спосіб життя: іноді вона забуває про відпочинок, свідомо позбавляючи себе сну, намагаючись подовжити час творчого процесу, боїться перервати нитку міркувань і випробувань у ході творчого акту, втратити десь слабо мерехтливий вдалині жаданий ідеал досконалості. Внаслідок цього — перевтома, безсоння, що збільшують і до того стан крайнього порушення напрути всіх фізичних і духовних сил. Це стан, коли збуджений, неприборканий дух намагається вести за собою плоть, що втрачає останні сили, триває тим довше, чим складніше творче завдання. Генії наважуються на рішення великих завдань, тому їм доводиться бути вмістилищем цієї колізії могутнього духу й виснаженого непосильною працею організму. Занадто збуджений мозок продовжує свою роботу, але вже без вторгнення відволікаючих факторів або сумнівів, і думка більш прямим шляхом рухається до мети і, як наприклад, — у розмові з колегами, часто присуття фрази «я сплю й думаю» і т.ін.

Висновки. Таким чином, резюмуючи викладене, вважаємо, що розглянуті підходи відносно художніх здатностей особистості визначають: по перше — на засадах інтегративного підходу можливе вдосконалене будівництво системи цілеспрямованого розвитку та активності творчої особистості; по друге — з'ясовано, що психоаналітичний підхід при сприйнятті образотворчого мистецтва базується на процесах катарсису, осяяння, зняття конфлікту між свідомістю й підсвідомістю; по третє — стосовно інтуїстичного підходу, де діють механізми інтуїції та інсайту, визначено їх вплив на розвиток художніх здатностей. При цьому, інтегративний підхід розглядається як розумовий процес, що складається в знаходженні рішення творчого завдання на основі орієнтирів пошуку, не зв'язаних логічно або недостатніх для одержання логічного висновку. У свою чергу, психоаналітичний та інтуїстичний діють як раптове розуміння, «схоплення» відносин, де особливе значення надається миттєвості виникнення розуміння, свідомості гіпотез у процесі пошуку рішення.

Література

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. — М. : Просвещение, 1977. — 354 с.
2. Блауберг И. В. Проблема целостности и системный подход / И. В. Блауберг. — М. : 1997. — 448 с.
3. Большой психологический словарь / [под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко], 3 - е изд., — 2002. — 637 с.
4. Выготский Л. С. Психология искусства. Издание 2-е.: Общая редакция В. С. Иванова. / Л. С. Выготский. — М. : Искусство, 1969. — 576 с.
5. Козлов В. В. Психотехнологии измененных состояний сознания. Личностный рост. Методы и техники. / В. В. Козлов. — М. : 2001. — 384 с.
6. Кузин В. С. Психология. / В. С. Кузин. — М.: Высшая школа. — 1982. — 256 с.
7. Марцинковская Г. Д. 100 выдающихся психологов мира. / Г. Д. Марцинковская, М. Г. Ярошевский. — М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 320 с.
8. Психологічна енциклопедія / Автор упорядник О. М. Степанов. — К. : «Академвидав», 2006. — 424 с.
9. Семиченко В. А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей. / В. А. Семиченко. — Дисс. докт. психол. наук. — К. : 1992.
10. Смирнов С. Д. Мир образов и образ мира / С. Д. Смирнов. // Вестник МГУ. Психология. — №2, 1981.
11. Фрейд З. Психология бессознательного. / З. Фрейд. — М. : 1989. — 197 с.
12. Фрейд З. Психология бессознательного : [сб. произведений] [сверка текста с подл. Е. Е. Соколовой]. — М. : Просвещение, 1990. — 448 с.
13. Юнг К. Г. Архетип и символ. / Сост. И вступ.ст. А. М. Руткевича. — М. : Ренессанс, 1991. — 304 с.
14. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості : теорія та експеримент / В. М. Ямницький. Монографія. — Одеса : ПНЦ АПН України — СВД Черкасов М. П., 2006 — 362 с.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ САМОРОЗВИТКУ ЕКОНОМІСТІВ-БАКАЛАВРІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ: ПОЗААУДИТОРНА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 378.937
Мушинська Н. С.

У статті досліджується проблема формування компетентності саморозвитку майбутніх економістів у позааудиторній навчально-виховній діяльності. Уракуреці цієї педагогічної умови представлені засоби активізації позитивної мотивації та професійно важливих якостей економістів-бакалаврів в позааудиторний час.

Ключові слова: компетентність саморозвитку, педагогічні умови, позааудиторна навчально-виховна діяльність